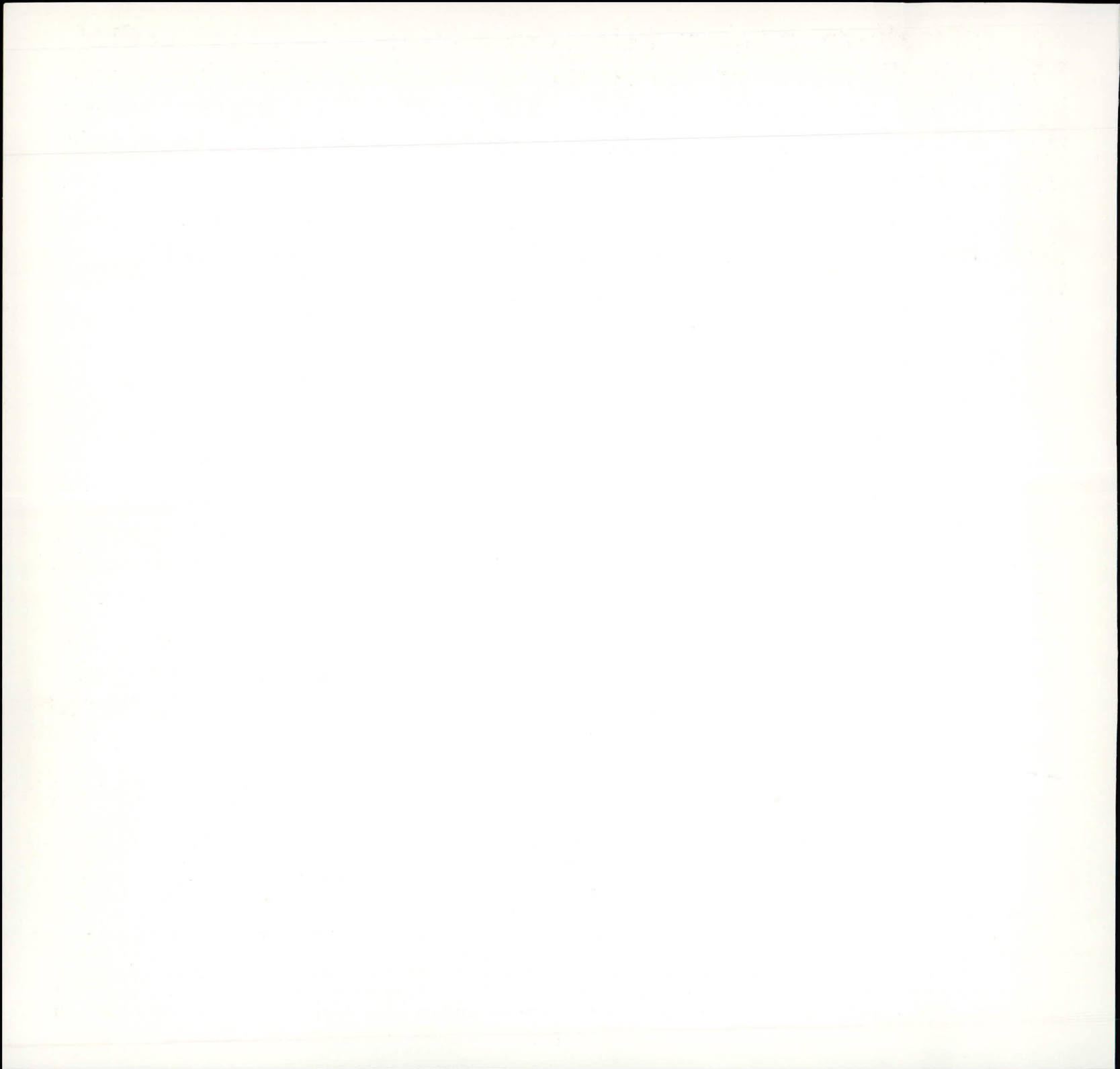

EEN g e o r d e n d e
TENTOONSTELLING

C E N T R A A L M U S E U M U T T R E C H T

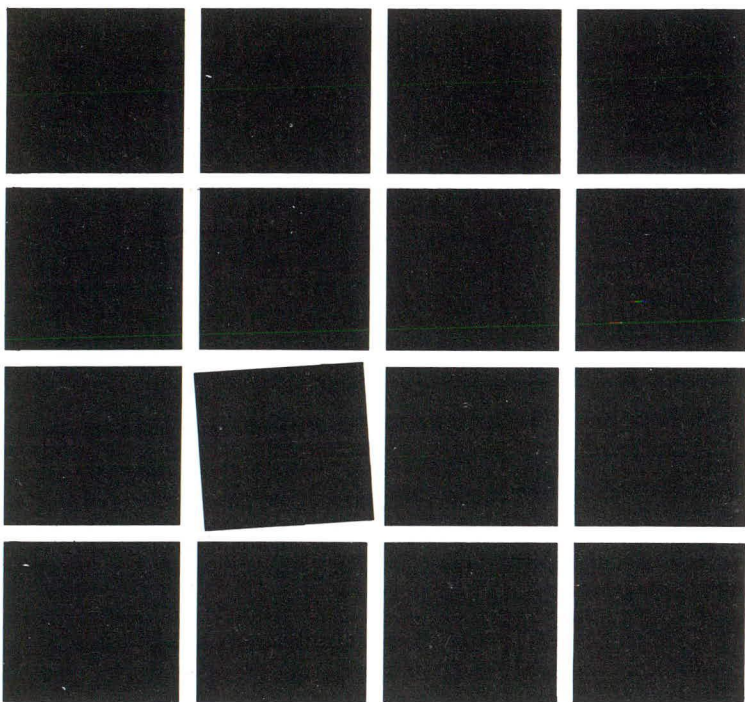
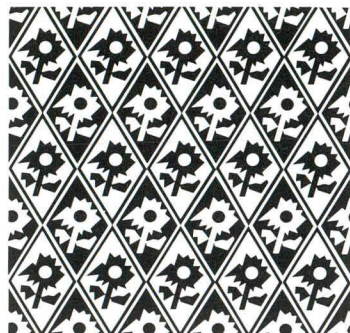
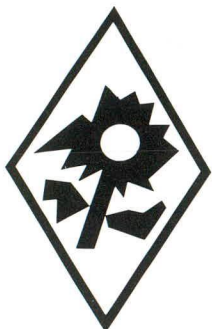
Het **educatieve project EEN geordende TENTOONSTELLING** gaat over **orde** en **REGELMAAT** in de **DOOR** de mens *gemaakte* omgeving. **Daarbij** behandelen **we** *in* het bijzonder de **orde** en **REGELMAAT** die voorkomt in de *decoratieve* kunsten. In **EEN** ge**o**rdende **TENTOONSTELLING** vind je **infor-**
matie over het *metselverband* van een **muur**, de **structuur** van een **tegelvloer**, maar **meer** *nog* over de **BLOEMETJES** op het **behang**, de **STREPEN** op de **GORDIJNEN** en de **STIPPELTJES** op *het* **KOFFIESERVIES**. Kortom over **AL-**
LERLEI VERSJERJINGEN die **re-**
gelmaat vertonen. Degenen die **meer** houden van het on**REGEL**matige dan van de **REGELMAAT**, raden *we* aan deze **INLEIDING** op het *project* niet met-
een **TERZIJDE** te leggen. **We** hopen *door* middel van **EEN** ge**o**rdende **TENTOONSTELLING** onder *meer* **dui-**
delijk te kunnen maken dat de **REGELMAAT** slechts bestaat bij de **gratie** van haar *tegendeel*. En het on**re**gelmatige kan enkel worden **WAARGE-**
NOMEN in een **omgeving** *waarbinnen* zich **orde** en **REGELMAAT** voordoet.

MEER EN MINDER BELANGRIJK

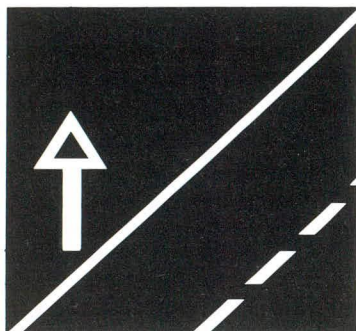
Decoraties die met een zekere regelmaat zijn aangebracht vormen patronen. Als je probeert je voor te stellen hoe het patroon van het behang bij jou thuis er uitziet, of de decoratie op de tegels in de badkamer, dan weet je meteen dat er met ons onderwerp iets eigenaardigs aan de hand is . . . Patronen zie je overal om je heen, maar je besteedt er nauwelijks bewust aandacht aan. Voordat je je nu verschrikkelijk schuldig gaat voelen, kunnen we je geruststellen. Op al die patronen en decoraties hoef je ook niet zo te letten, behalve deze ene keer natuurlijk. Patronen bestaan uit één of meer basiselementen, bijvoorbeeld een ruitje en een bloemetje, die op een bepaalde manier worden herhaald. Die regelmaat en herhaling

zorgen ervoor dat we nauwelijks op patronen letten. Daarbij maakt het niet uit of we die tegenkomen in de decoratieve kunst, in de huiskamer of gewoon op straat, bijvoorbeeld in de vorm van stoeptegels. Dat je niet of nauwelijks op patronen let, kan niemand je kwalijk nemen. Onze oren, ogen en andere zintuigen worden voortdurend zo hevig met indrukken bestookt, dat we gek zouden worden als we aan alles evenveel aandacht moesten geven. Daarom maken we bijna automatisch onderscheid tussen meer en minder belangrijk. Of nauwkeuriger gezegd tussen wat onbelangrijk lijkt, omdat het bekend is, en wat belangrijk kan zijn, omdat het nieuw is.

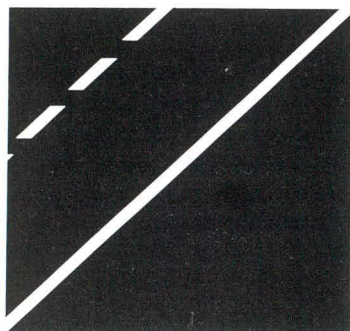
Alles wat een zekere regelmaat vertoont, levert maar weinig nieuws op. We hadden het al verwacht en schen-

Regelmaat verstoord

Regelmaat op de snelweg

ken er dus nauwelijks enige aandacht aan. Totdat de regelmaat die we verwachten plotseling wordt doorbroken. Dan gaat alle aandacht uit naar het onregelmatige. Alles wat nieuw is, is onbekend en onverwacht en vraagt daarom onze aandacht. Dat verschijnsel is de reden dat in Nederland geen reclameborden langs de snelweg zijn toegestaan. Men is namelijk bang dat daardoor de regelmaat, de strepen op de weg en andere strikt vormgegeven verkeersaanwijzingen, zou worden onderbroken en de automobilist te zeer zou worden afgeleid. Het gaat erom dat de automobilisten al hun aandacht geven aan de zich voortdurend wijzigende verkeerssituatie. Decoratieve patronen mogen onze aandacht al net zo min afleiden. Fabrikanten van behang gaan ervan uit dat we wel eens een schilderij aan de muur willen hangen. En een stoel is vooral om op te zitten, niet alleen om naar te kijken. Vandaar dat de bekleding van de stoel meestal neutraal van karakter is. De ontwerpers van decoraties en patronen beperken zich doorgaans tot het bedenken van vormen die als achtergrond dienst kunnen doen: vormen die aangenaam zijn om naar te kijken zonder al te veel op te vallen.

Waarom is het dan toch interessant om al die patronen, structuren en decoraties van en op de dingen in onze dagelijkse omgeving nu eens goed te bestuderen? Omdat iedereen die er de tijd voor heeft en neemt om nauwkeuriger te letten op de samenstelling van decoraties, verrast zal opmerken hoe plezierig ingewikkeld iets kan zijn dat zo aangenaam eenvoudig leek. De ontwerper moet al zijn kunde en inzicht aanwenden om een 'neutrale achtergrond' te maken die bepaald niet saai mag zijn, maar evenmin al te opvallend.

O V E R A L I S O R D E N I N G

De door de mens gemaakte omgeving vertoont een overvloed aan ordening. Vrijwel alles om ons heen is uitgevoerd volgens bepaalde ordeningsprincipes. Dit boekje, om te beginnen, is gemaakt op basis van een lay-out waarin rekening is gehouden met de grootte van de letters van de lopende tekst en de titels van de paragrafen, evenals met de breedte van de tekstkolommen in verhouding tot de witmarges. En de stoel waarop je zit zal gemaakt zijn volgens een bepaalde maatverhouding van hoogte, breedte en diepte. De ruimte waarin de stoel staat is evenmin willekeurig van vorm, maar is bepaald door de plaatsing ervan binnen het gebouw of huis waarvan het deel uitmaakt. De plaatsing van een huis is weer afhankelijk van de straat waaraan het ligt en de wijze waarop deze straat onderdeel uitmaakt van het stratenpatroon van de wijk. De wijk voegt zich naar het stedenbouwkundige plan van de stad en de vorm van de stad is afhankelijk van het stelsel van wegen, spoorwegen, kanalen en rivieren, dat wil zeggen de infrastructuur. Boekje, stoel, kamer, huis, straat, wijk, stad en infrastructuur zijn in belangrijke mate bepaald door

van te voren opgestelde plannen. Deze plannen zijn gedacht vanuit mogelijke ordeningen van de onderdelen van het te maken meubel, huis of woonplaats. En zoals de meubelmaker, de architect en de stedenbouwkundige ordeningen bedenken, zo doen de componist, de schilder en de beeldhouwer dat ook. De componist bedenkt een compositie, hij ordent een verzameling klanken tot een stuk muziek. Ook een schilder bedenkt een compositie voor een schilderij: een bepaalde rangschikking van vormen en kleuren, waarmee hij een evenwichtige voorstelling bereiken wil.

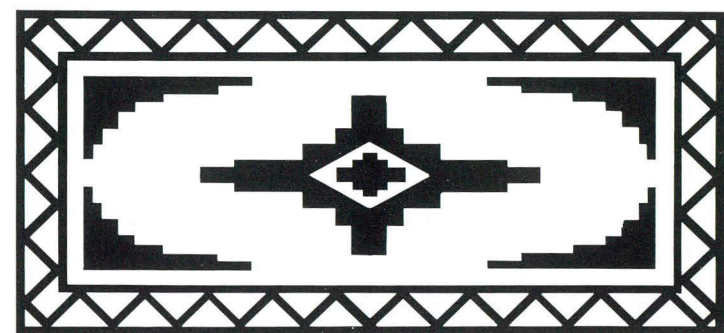
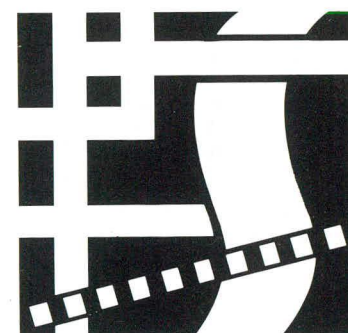
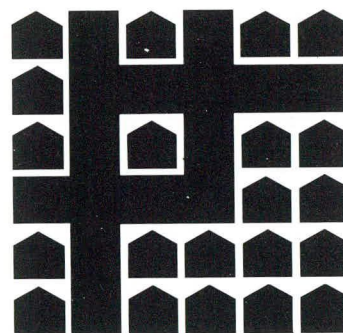
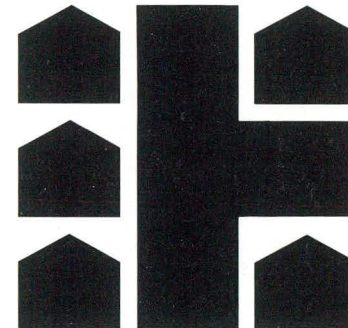
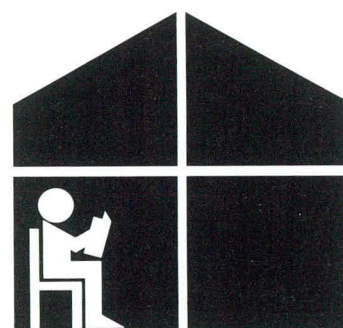
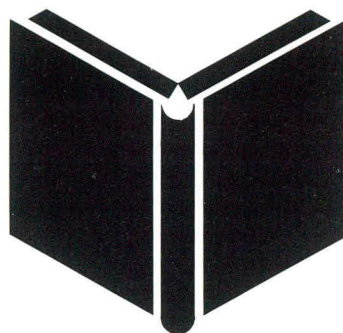
V R I J E N T O E G E P A S T

We gaan in dit project niet verder in op al die verschillende manieren van ordenen. Zelfs op het gebied van de kunst beperken we ons tot die kunstvorm waarin orde en regelmaat het duidelijkst naar voren treden: de decoratieve of toegepaste kunsten, zoals smeden, weven, borduren, pottenbakken, bloemschikken, emaileren etc. Binnen de decoratieve kunsten is de ontwerper aan een groter aantal beperkingen onderworpen dan de zogenoemde 'vrije' kunstenaar, zoals de schilder of beeldhouwer. Die zijn natuurlijk ook op zoek naar een bepaalde ordening of compositie van de beeldende middelen die ze gebruiken, maar hun werk is zelfstandiger van aard. Er worden minder eisen aan gesteld. Het is natuurlijk plezierig als het schilderij te verkopen valt en het in de huiskamer of het museum gepresenteerd kan worden, maar voor het overige heeft het geen specifieke gebruiksfunctie.

Het werk van de ontwerper van decoraties daarentegen moet onder verschillende omstandigheden kunnen worden toegepast. Om die reden wordt binnen de decoratieve kunsten veelvuldig gebruik gemaakt van herhaling van elementen. Natuurlijk doet het verschijnsel herhaling zich ook voor in de 'vrije' kunsten, maar meestal op een andere wijze. De beschrijving van een compositie van een schilderij geeft een ander resultaat dan de analyse van een Perzisch tapijt. In zo'n tapijt kunnen we het centrale veld goed onderscheiden van de boorden. Ook zijn de verschillende elementen van het patroon duidelijk begrensd. In een schilderij treffen we bijvoorbeeld een voorgrond, achtergrond en middenplan aan, maar zonder duidelijke begrenzingen. Ook zal het totale aantal verschillende onderdelen van een schilderij gemiddeld groter zijn dan van een Perzisch tapijt of enig ander voorbeeld van decoratieve kunst. De beperkingen waaraan een ontwerper van decoraties is gehouden, maken dat we orde en regelmaat gemakkelijker kunnen bestuderen binnen het bestek van de decoratieve kunsten.

DECORATIE, ORNAMENT, PATROON

De woorden patroon en decoratie zijn al enkele malen gevallen. Het zijn kernbegrippen van de decoratieve kunsten, net

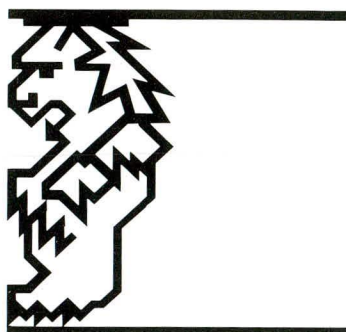

Boorden rondom tapijt

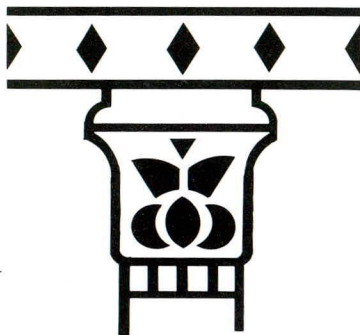
Decoratie van een gevel

Ornament

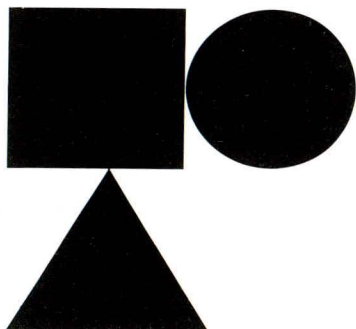
Lotuskapiteel

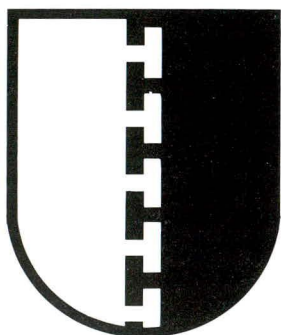
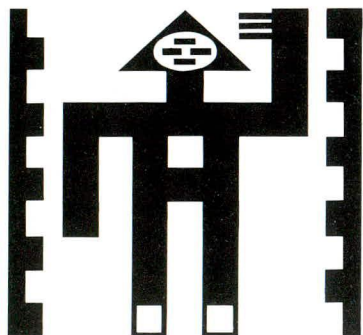
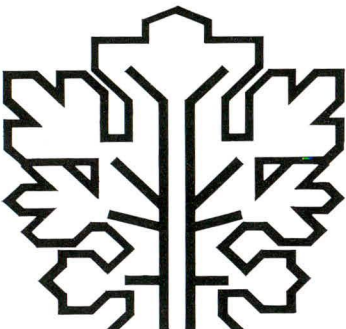
Sneeuwkrystallen

Geometrische figuren

Gestileerde acanthus

als het begrip ornament. In de praktijk worden deze begrippen veel door elkaar heen gebruikt. We kunnen er geen precieze definities van geven. Wel zullen we de begrippen nader omschrijven alvorens verder in te gaan op de eigenaardigheden van het werk van de ontwerper van decoraties, patronen en ornamenten. Het woord dat we hier het meest hanteren is decoratie. **DECORATIE** betekent eigenlijk niet meer of minder dan 'versiering' in de meest algemene zin. Het is een overkoepelend begrip dat zowel kan slaan op het geheel van versieringen, als op de onderdelen ervan. Zo is behang decoratie, evenals een parketvloer en een plafondschildering. Ook de combinatie van behang, vloer en plafond tot volledige aankleding van een ruimte of gebouw wordt decoratie genoemd en dat geldt evenzeer voor het geheel van versieringen dat zich aan de buitenkant van een gebouw voordoet. Tenslotte kunnen we ook de onderdelen van elke afzonderlijke versiering rangschikken onder het begrip decoratie. In die zin is elk ornament een decoratie, maar omgekeerd zijn niet alle decoraties ornamenten. **ORNAMENT** heeft een meer specifieke betekenis. Wij gebruiken het in de zin van 'siervorm', met een verbindende, de hoofdvorm ondersteunende functie. Zo zijn leeuwecoppen op de overgang van tafelpoten naar tafelblad ornament, of het kapiteel als ondersteuning van een daklijst, of een rozet van ingelegd hout in het midden van een kastdeur. De omschrijving van het woord **PATROON** is in de inleiding al gegeven. We bedoelen daarmee een met een zekere regelmaat aangebrachte decoratie, zoals een ruitjes- of strepenpatroon.

VORM, TOEPASSING, STRUCTUUR

Decoraties zijn er in alle soorten en maten. Hun aantal is letterlijk oneindig. De enorme verscheidenheid aan decoraties vloeit voort uit het oneindig aantal manieren waarop ze kunnen worden gevarieerd. Elke decoratie die je maar kunt bedenken, kan door een enkele, simpele ingreep worden omgevormd tot een nieuwe, gewijzigde vorm. Je verandert de kleur, of je voegt iets aan de vorm toe, of je verdubbelt de vorm in zijn geheel, etc. De oneindige reeks variabele decoraties is goed te vergelijken met een voorbeeld uit de natuur. Alle sneeuwkrystallen hebben een overeenkomstige basisvorm, het aantal mogelijke individuele vormen is onbeperkt.

Om nu enige ordening te krijgen in die rijkdom aan variatie is al diverse malen geprobeerd een schema voor de rangschikking van alle decoraties te bedenken. Zo worden decoraties onderscheiden naar de uiterlijke vorm, naar de toepassing én naar de innerlijke structuur, dat wil zeggen de wijze waarop ze zijn gemaakt. Een onderverdeling naar de **VORM** maakt bijvoorbeeld onderscheid tussen geometrische, natuurlijke en kunstmatige vormen. Geometrische

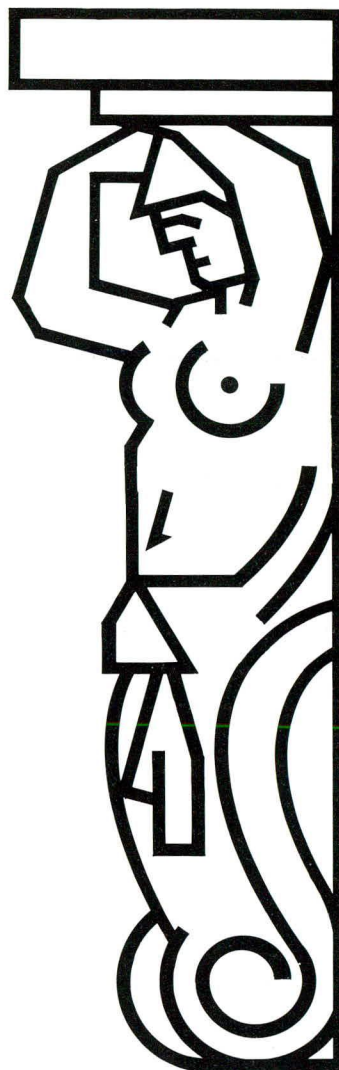
vormen zijn gebaseerd op wiskundige figuren als de cirkel, het vierkant en de driehoek of combinaties van deze figuren. De decoraties naar de natuur zijn zeer vaak ontleend aan plant- en bladmotieven, zoals de lotus, acanthus of roos. Als diermotieven worden leeuwen of leeuwekoppen veelvuldig toegepast. Ook de menselijke figuur komen we in alle mogelijke variaties tegen. De derde groep van decoraties is gebaseerd op door de mens zelf gemaakte voorwerpen, als vaandels, vazen, schilden en kruisen. Soortgelijke verdelingen naar de vorm worden uitgewerkt in voorbeeldboeken met allerlei ornamenten, soms gecombineerd met aanwijzingen voor de meest geschikte toepassing van bepaalde vormen.

In een rangschikking naar de **T O E P A S S I N G** wordt vooral gelet op de plaats waar de decoraties zijn aangebracht: binnen de bouwkunst of op gebruiksvoorwerpen als meubels, keramiek en kleding. Sommige vormen van decoratie zijn meer dan andere geschikt voor herhaling binnen een groter vlak. Dat zijn vormen die gemakkelijk aan een zijn te voegen tot een evenwichtig patroon, zoals geometrische figuren als ruit of zeshoek. Andere motieven worden veel als dragend element toegepast: een kapiteel in de vorm van een lotus, of een kariatide als drager van een tempelfronton. Als versiering voor banden en lijsten komen we zeer vaak de meander tegen. Allerlei vaasvormen worden gebruikt voor de voltooiing van gevels. Er zijn nog talloze voorbeelden te geven van specifieke toepassingen van bepaalde ornamenten en decoraties. Het probleem is echter dat in de praktijk vrijwel elke vorm van versiering voor verschillende doeleinden kan worden gebruikt. Dat maakt de onderverdeling naar toepassing zo ingewikkeld. Ook de verdeling naar uiterlijke vorm heeft zijn nadelen; de verschillende categorieën overlappen elkaar eveneens. Bijvoorbeeld: vormen ontleend aan de natuur met een geometrische structuur.

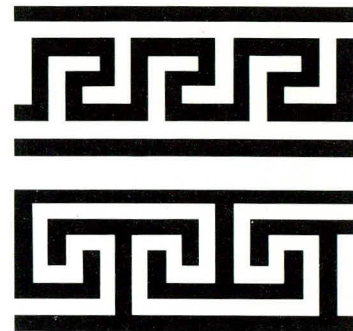
TRANSLATIE, ROTATIE, SPIEGELING

Een derde onderverdelingsmethode van decoraties is een rangschikking naar de structuur. Daar gaan we nu wat uitgebreider op in. Als je iets weet over hoe decoraties worden gemaakt, begrijp je hopelijk ook meer van de mogelijke vormen die decoraties kunnen aannemen en van de wijze waarop ze kunnen worden toegepast.

Met **STRUCTUUR** wordt bedoeld het geheel van geordende relaties of, makkelijker gezegd, het recept waarmee decoraties worden gemaakt. Bij het maken van decoraties speelt herhaling een centrale rol. Door herhaling immers van een basiselement ontstaat een patroon dat op een vloer, plafond of muur kan worden aangebracht. Maar ook op meubels en andere gebruiksvoorwerpen is vaak sprake van herhaling van eenzelfde ornament, meestal om accen-

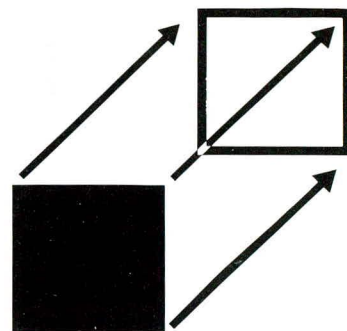
Kariatide

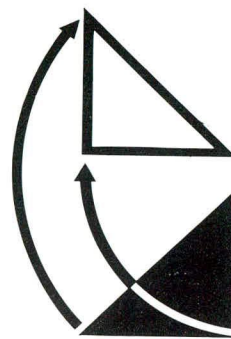
Meanders

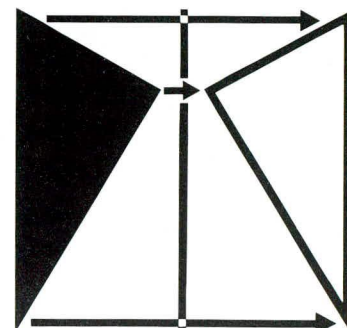
Geometrische bloemvorm

Translatie

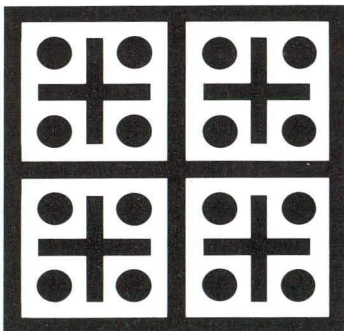
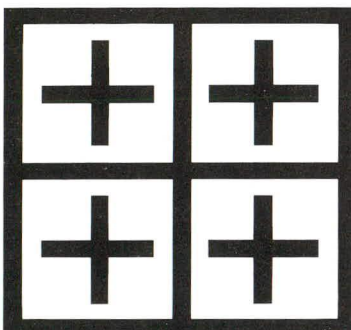
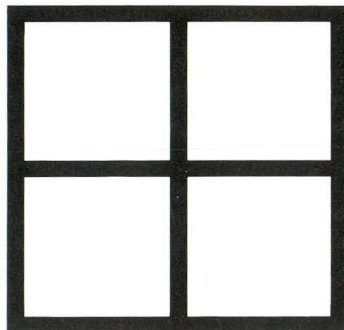
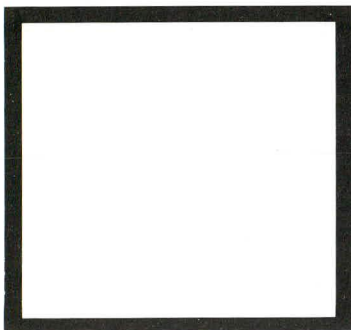

Rotatie

Spiegeling

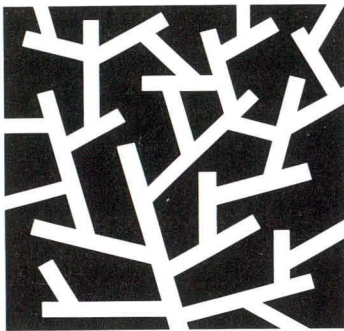
Omkaderen en invullen

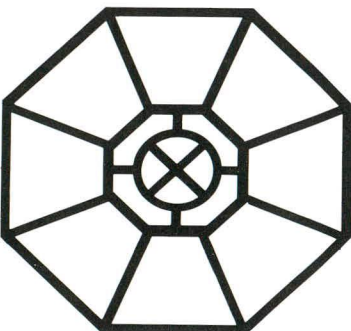
Uitstralen

Verakken

Roosvenster

ten aan de hoofdvorm te geven. Nu is het bijzondere dat er een oneindige reeks verschillende resultaten kan worden bereikt met een beperkt aantal betrekkelijk eenvoudige regels. Herhaling van een decoratief element wordt bepaald door slechts drie wiskundige methoden. Dat zijn translatie, rotatie en spiegeling. **T R A N S L A T I E** is de verschuiving van een element langs een rechte lijn, in de eerste plaats geschikt voor de versiering van banden en lijsten.

R O T A T I E is de verdraaiing van een element t.o.v. een bepaald punt onder een bepaalde hoek. Er kunnen bijvoorbeeld stervormen mee worden gemaakt. Hoe een **S P I E G E L I N G** in zijn werk gaat, zie je dagelijks in de spiegel. Het spiegelbeeld is precies hetzelfde als het origineel, maar zoals je weet 'spiegelbeeldig': links wordt rechts en rechts wordt links. Door spiegeling ontstaat symmetrie en wordt evenwicht in een decoratie bewerkstelligd. We spreken van symmetrie als er aan weerszijden van een centrale middellijn overeenkomst bestaat in formaat, vorm en onderlinge positie van de delen.

O M K A D E R E N E N I N V U L L E N

Kennis van de herhalingsregels is noodzakelijk voor het begripen van de structuur van patronen, maar in de praktijk is het niet zo dat eerst een recept wordt uitgeschreven, waarna tot uitvoering wordt overgegaan. De praktijk van het ontwerpproces is ingewikkelder en verloopt langs wegen die moeilijk zijn na te gaan. Allerlei besluiten, beredeneerde en onberedeneerde, worden door elkaar heen genomen. We kunnen het ontwerpen van patronen vergelijken met het vaststellen van een ritme door een drummer. De drummer begint met het aangeven van het basisritme met de base-drum en kan dat vervolgens accentueren met bijvoorbeeld de hi-hat. Met de twee andere instrumenten, de snaartrommel en de tamtam kan het gekozen ritme worden 'versierd' door slagenwisselingen die variëren op het basisritme.

Ook de ontwerper moet, nadat hij het formaat van het oppervlak dat gedecoreerd moet worden heeft vastgesteld, ergens een begin maken. Dat is vaak het nader onderverdelen van het vlak in kleinere eenheden, te vergelijken met het vaststellen van het basisritme door de drummer. We spreken in dit verband van **O M K A D E R E N**. Daarop volgt het **I N V U L L E N** met weer andere elementen in verschillende stappen: van het nader accentueren van het basispatroon tot het aanbrengen van versieringen van ondergeschikt belang. Het komt ook voor dat de ontwerper omgekeerd te werk gaat. Dan heeft hij eerst het kleinste onderdeel van een decoratie vastgesteld om vervolgens een geschikte omkadering te bedenken. De ontwerper hoeft het omkaderen en invullen niet in een bepaalde, logische volgorde te hebben toegepast en soms zijn kaders en vulsels niet of

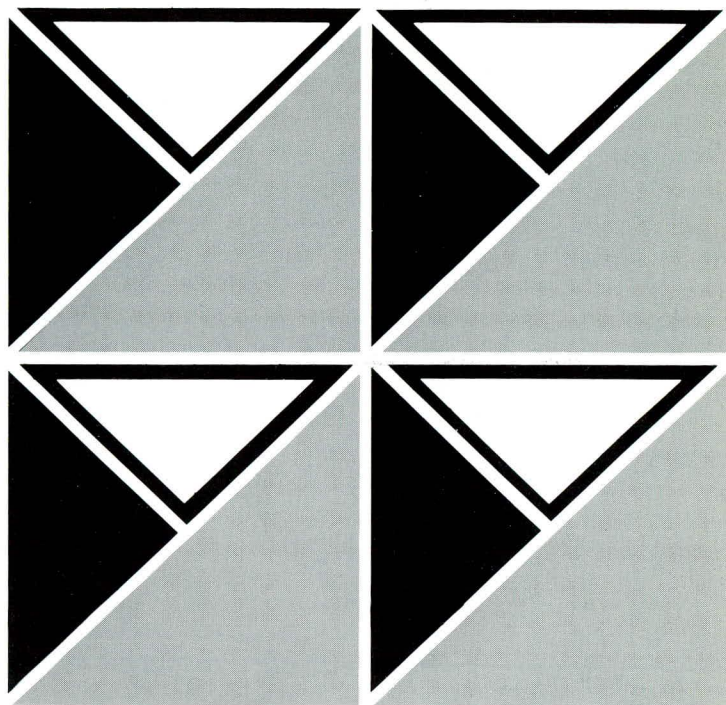
nauwelijks van elkaar te onderscheiden. Het omkaderen en invullen is voor het maken van decoraties voor grotere oppervlakken als vloeren, plafonds en muren het middel bij uitstek om een evenwichtige verdeling van de elementen te bewerkstelligen.

UITSTRALEN EN VERTAKKEN

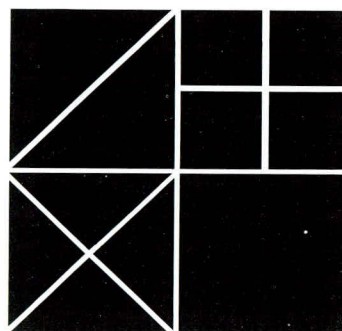
In de genoemde gevallen wordt de decoratie óp een drager aangebracht. Zo brengt de schilder met behulp van verf de decoratie aan op het plafond; het patroon van het behang is door middel van een druktechniek op het papier gedrukt. Maar er zijn ook verschillende soorten decoratieve kunsten waar drager en decoratie een geheel vormen. In bijvoorbeeld kantwerk of smeedwerk vallen drager en decoratie samen. Bij dit soort technieken treden de methoden 'uitstralen' en 'vertakken' het duidelijkst naar voren. Bij **UITSTRALEN** moet je maar denken aan de kringen in het water als je er een steen in gooit. Het roosvenster is een goed voorbeeld van uitstralen. Het maaswerk verspreidt zich vanuit het midden over het veld. Bij **VERTAKKEN** kun je het beste denken aan een boom en de wijze waarop de takken op verschillende plaatsen uit de stam komen en elke tak weer zijtakken heeft. Uitstralen gaat vanuit een middelpunt naar buiten, bij vertakken verspreiden de elementen zich vanuit een zijde. Net zoals bij omkaderen en invullen is het soms moeilijk vertakken en uitstralen goed van elkaar te onderscheiden en worden beide methoden vaak met elkaar gecombineerd.

OVEREENKOMST EN VERSCHIL

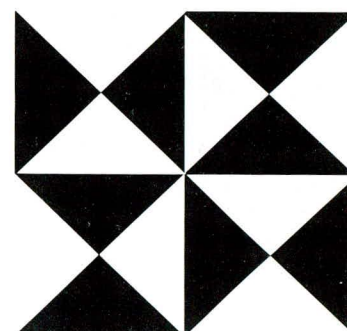
Structuur hebben we omschreven als het geheel van geordende relaties, als het recept waarmee decoraties worden gemaakt. Begrippen als translatie, omkaderen en uitstralen staan voor bepaalde relaties tussen de elementen van een decoratie. Nu moet de ontwerper niet alleen bepalen wat de onderlinge relaties tussen de elementen zullen zijn, maar ook het karakter van de elementen zelf vaststellen. Hij zal zich moeten bezighouden met de kenmerken **VORM**, **GROOTTE** en **KLEUR**. De keuze voor een bepaalde vorm, grootte en kleur hangt natuurlijk ten nauwste samen met de functie van de decoratie, die in de meeste gevallen neutraal van aard moet zijn. De ontwerper zal veelal kiezen voor een decoratie met een zekere regelmaat. Hij zal om die reden onderscheid maken tussen kenmerken die veranderlijk zijn en kenmerken die voor alle elementen van de decoratie hetzelfde blijven. Met andere woorden: hij ontwerpt elementen die in het ene opzicht overeenkomstig zijn, maar anderzijds toch weer verschillen. Als we naar patronen kijken valt het op dat grootte en vorm vaak gelijk blijven, terwijl de kleur verandert. Het voordeel van zo'n combinatie is

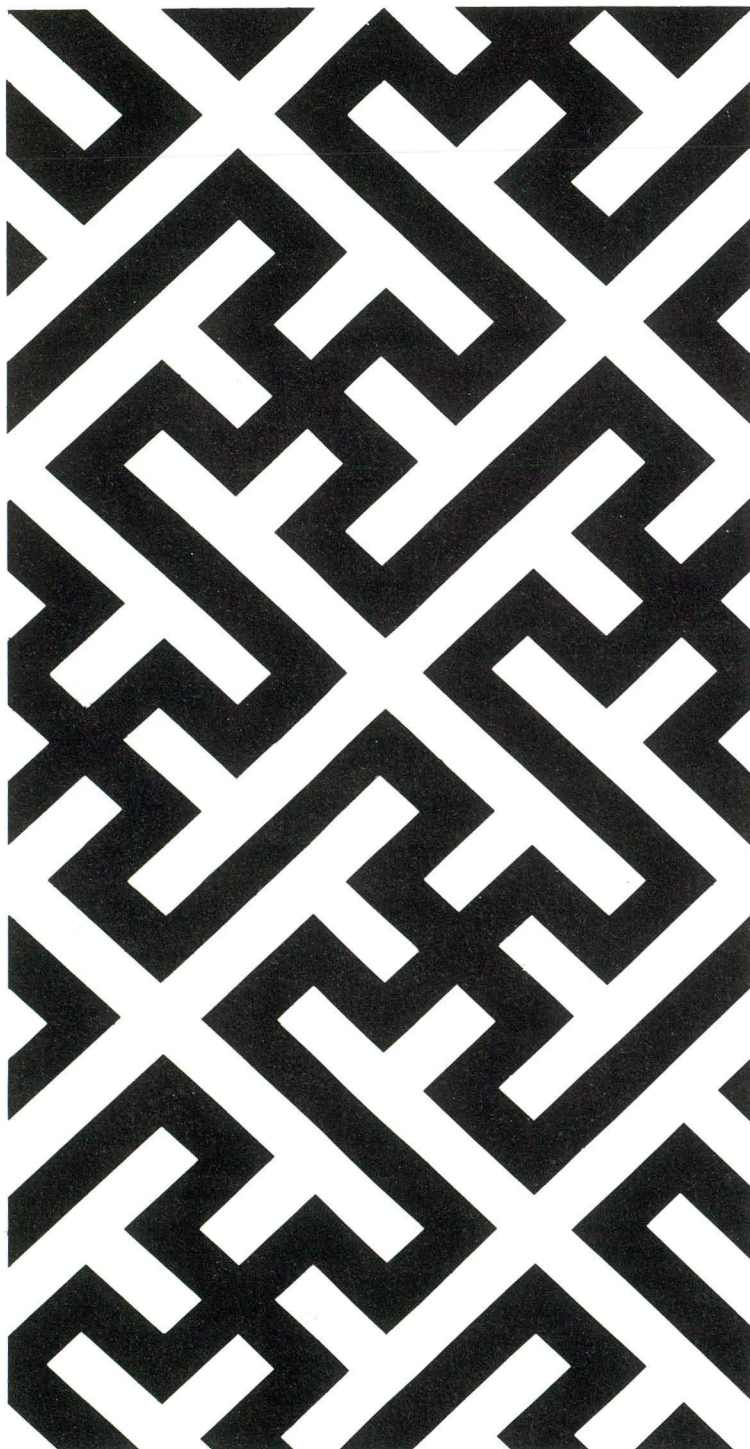
Kleur- en grootteverschil

Vorm- en grootteverschil

Enkel kleurverschil

dat de elementen zich beter laten samenvoegen. Maar natuurlijk zijn ook andere combinaties mogelijk.

TUSSEN VERVELING EN VERWARRING

Het ontwerpen van decoraties is een moeilijk vak. Het vinden van bruikbare elementen en het bepalen van hun onderlinge relaties is één ding, maar om daar dan ook nog iets moois van te maken . . . Als een ontwerper begint aan een decoratie kan hij niet alle problemen voorzien. Het is misschien niet eens zo moeilijk een element te bedenken dat er als afzonderlijk plaatje aardig uitziet. De vraag is echter wat er gebeurt als we dat element in duizendvoud herhaald zien. Er kunnen dan geheel onverwachte patronen ontstaan met niet vermoede diagonalen of ongewenste horizontale effecten. Het is ook maar de vraag of vormen die in het midden van het patroon een evenwichtig beeld geven, wel geschikt zijn voor de begrenzing van het totaal. Een ruitjespatroon bijvoorbeeld eindigt onvermijdelijk in driehoekjes aan de zijkanen. Dat kan ook wel eens verkeerd uitvallen, afhankelijk van de maten van het gekozen ruitje en de verdere invulling van het patroon.

Natuurlijk, een ontwerper kan aan de veilige kant blijven en een eenvoudige vorm kiezen die op een even eenvoudige wijze wordt herhaald. Het resultaat zou echter wel eens doodsaaï kunnen zijn. Niet alleen voor degenen die er naar moeten kijken, maar ook voor de ontwerper zelf. We kunnen het ontwerpproces vergelijken met een balspel waarbij een balletje tegen de muur wordt gegooid en tussen het gooien en vangen een keer in de handen wordt geklapt. Dat verveelt al gauw. Naarmate je het gooien en vangen beter beheerst, zal je het spel ingewikkelder willen maken. Het spel kan op verschillende manieren worden uitgebreid. Je kunt vaker in je handen klappen, of gooien, klappen, je omdraaien en weer vangen, of met twee balletjes gooien. Een jongleur in het circus zal het zichzelf zo moeilijk mogelijk maken. Maar als zijn act te ingewikkeld wordt en alles op de grond valt is zijn optreden mislukt.

Net zoals een jongleur moet een ontwerper zijn grenzen kennen. Een goede ontwerper maakt decoraties die net ingewikkeld genoeg zijn om ons plezierige verrassingen te bezorgen als we eens besluiten een decoratie wat nauwkeuriger te bekijken. Tegelijkertijd zorgt hij ervoor dat zijn werk regelmatig genoeg is om ons niet te verwarren tijdens al die momenten dat we onze aandacht nodig hebben voor andere, meer belangrijke zaken. Een decoratie mag niet zo neutraal zijn dat het ons verveelt, noch zo ingewikkeld dat het ons verwart. Niet dat die vaststelling de taak van de ontwerper veel gemakkelijker maakt. Want wat voor de een al gauw een-tonig is, kan voor de ander nog te verwarrend zijn. Hoe bescheiden en toegepast het maken van decoraties ook is, het blijft een kunst.

EEN GEORDENDE TENTOONSTELLING werd samengesteld door de Afdeling Educatie en Voorlichting van de Dienst Gemeentelijke Musea Utrecht en vormgegeven door Max Kisman en Ronald Timmermans. B O E K J E : Ludger Smit (tekst) / Max Kisman (illustraties en lay-out) B A N D - D I A P R O G R A M M A : Hans Schopping (samenstelling) / André Mirck (realisatie) / Pieter de Vlaam (geluid). V R A G E N T O C H T : An Volckaert. C O M P U T E R P R O G R A M M A : Jurriaan van der Lingen. D R U K : Drukkerij Elinkwijk, Utrecht. © 1986 Centraal Museum Utrecht.

Voor het samenstellen van EEN GEORDENDE TENTOONSTELLING is gebruik gemaakt van E.H. Gombrich, THE SENSE OF ORDER: A STUDY IN THE PSYCHOLOGY OF DECORATIVE ARTS, Oxford 1979.

